

AFHANDLING

OM

CHEMIENS

TILLÄMPNING

TIL

YLLE

MANUFACTURERS

FÖRBÄTRING,

FÖRRA DELEN,

MED VEDERBÖRANDES SAMTYCKE,

VID KONGL. LÄRO-SÄTET I ÅBO,

Under Oecon. DIRECTEUREN Chem. PROFESSOREN samt LEDAMOTEN af Kongl. Svenska Vetenskaps Akademien,

HERR PEHR ADRIAN

G A D D S

INSEENDE,

Såsom et Academiskt Lärdomsprof, utgifvit och försvarat
af

JOHANNES LEISTEN,

Viburgens.

I Åbo Academiens Öfre Lärosal för midd. d. 30. Okt. 1765.

ÅBO Tryckt hos J. C. FRENCKELL,

HENNES KÆJSERLIGE MAJ:TS
HÖGTBETRODDE MAN OCH STATS-RÅD
SAMT
GENERAL-DIRECTEUR af REVISION i Wİ-
BORGS GOUVERNEMENT,

HÖGVÄLBORNE
H E R R
G E O R G
G I E S B R E C H T
V O N K A L L M A N

EDER. EXCELLENCES. Lyfande. Egenfkaper.
Och. Mångfaldiga. Förtjenfter. Hafva.
Långt. För. Detta. Ristat. Dess. Vårda. Namn.

Uti.

Uti. Marmor. Och. Årestoder. Och. Tillika.
Intagit. Allas. Hjertan. At. Ålska. Dels.
Allmänt. Vördade. Person.

Af. Samma. Drift. Vågar. Jag. Upoffra.
EDERS. EXCELLENCE. Detta. Mit. Academi-
ska. Snilleprof. Uptag. NÄDIGSTE. HERRE.
Det. Samma. Såsom. Et. Ringa. Men. Dock.
Det. Största. Prof. Jag. Åstadkomma. Kan.
Af. Min. ödmjukaste. Vördnad.

EDERS. EXCELLENCE. Tåktes. Nådigt.
Nu. Och. Framdeles. Hugna. Den. Med.
Sin.. Höga. Gunst. Som. Beståndigt. Til.
Döden. Förblifver.

EDERS EXCELLENCE

HÖGVÖRDIGE HERRAR

underdån-ödmjukaste

tjenare

JOHANNES LEISTEN.

HERREN DOMPROBSTEN
öfver Friedrichshamns Stift,
Högvördige och Höglärde.

**HERR FABIAN N.
GUDSEUS,**

Tillåten. Mig. Höggunstige. Herrar. At.
Lårdomsprof. Affkildra. Den. Vörd-
Inre. Hyft. Mine. Höggunstige. Herrar.
Hos. Sig. Innesluta. Dens. Lycka. Och.
Altid. Framhårdar. Med. Djupaste. Vörd-

HÖGVÖRDIGE HERRAR

underbör öfver
Johannes Leisten.

JOHANNES LEISTEN.

Ödmjukaste
JOHANNES

HERREN DOMPROBSTEN

öfver Wiborgs Stift,

Högvärdige och Höglärde

HERR MAGNUS ALOPÆUS,

Få. Igenom. Detta. Mit. Första. Academiska.
nad. Jag. För. Eder. Så. Långe. I. Mit.
Och. Förmån. Vårdes. I. Om. Åtanka.
Vålfärd. Hvilken. Af. En. Glad. Plikt.
nad.

DOMPROBSTERNES

tjenare
LEISTEN,

HERREN KYRKOHERDEN

Vid Säckjerfvi Församling i Friedrichshamns Stift,

Välärevörddige och Höglärde

H_{ERR} ERIC SYLVIN,

MIN HULDASTE FADER.

Et. Långe. Efterlångtat. Tilfalle. Gifves.
Mig. Nu. Omsider. At. Offenteligen.
Ådagalägga. Den. Vårdnadsfulla. Tacksam-
het. Hvarmed. Mit. Hjerta. Altid. Va-
rit. Upfyllt. För. Min. Huldaste. Faders.
Beståndiga. Godhet. För. Mig. Den. Fader-
liga. Ynnest. Omvårdnad. Och. Ömhet.
Som.

Som. Mig. Alt. Ifrån. Min. Spådasfe. Ålder.
Blifvit. Bevist. Har. Varit. Så. Stor. At.
Den. Ej. Nog. Af. Mig. Kan. Erkennas.
Än. Mindre. Beskrifvas.

Anse. Min. Huldasfe. Fader. Med.
Vanlig. Ynneft. Detta. Närvarande. Lår-
doms. Prof. Och. Uptag. Det. Som. Et.
Ringa. Vedermåle. Af. Min. Vördnadsfulla.
Tacksamhet. Det. Är. Ock. Tillika. En.
Liten. Skörd. Af. De. Lårdoms. Och. Vis-
hets. Frön. Som. Min. Huldasfe. Fader. Med.
Så. Mycken. Kostnad. Och. Omförg. Hos.
Mig. Låtit. Nidfa.

Den. Högste. Göre. Min. Huldasfe.
Faders. Lefnad. Säll. Och. Mångårig. Och.
Förvandle. Omfider. Des. Jordiska. Vandel.
Uti. En. Evig. Glädje. Och. Salighet. Til
döden framhårdar

MIN HULDASTE FADERS

lydigste son
JOHANNES LEISTEN.

COMMUNISTERN
Vid Föreläsningen i Biero Soehn,
Ärevördige och Vällärde

HERR CARL GUSTAV LEISTENIUS,

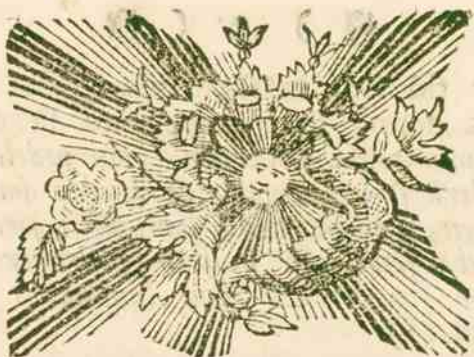
MIN HÖGTÅRADE KÅRA FARBROR.

Til. Ödmjuk. Och. Skyldig. Erkänsla. För.
De. Många. Vålgärningar. Som. Un-
der. Mit. Vistande. Här. På. Orten. Af.
Min. Huldaste. Farbror. Mig. Blifvit. Bevi-
ste. Varda. Desse. Vålmenta. Rader. Eder.
Upoffrade. Med. Önskan. Af. All. Sjelfön-
skelig. Sällhet. Och. Beständig. Vålgång.
Förblifver

MIN HÖGTÅRADE KÅRA FARBRODERS

lydigste Brorson
JOHANNES LEISTEN.

§. 1.

I början af detta seculo, var man ännu intagen af de fördomar, at Chemien i anseende til dess tillämpning och nytta sträckte sig föga längre än til Pharmacien, och Metallurgien; man trodde at hela denna ädla Vetenskapens Theorie för öfrigt endast var sysselsatt med et fåfängt och onyttigt gullmakeri; men nu mera, sedan denna Vetenskapen blifvit updagad ifrån des mörker; Sedan fabler och gåtor med et otydligt Hjeroglyphiskt lärofatt blifvit ifrån Vetenskapen uttömde; Så har man til allmän båtнад rönt och erfarit, at intet stånd, och ingen nåring kan umbåra des kunskap.

skap. Vår tid ser, märker och gläder sig billigt åt det ljus denna Vetenskapen nu så ymnigt utsprider till allahanda göremål. Hon utdelar sin nytta så åt Clerk som Lekman, så åt den som förer fil och väffspolen, som åt den, som får i jorden, gräver i hällebärgen, och hvilken pådrager harnesket, samt blottar svärdet för sina landsmäns frihet, lif och egendom. (*)

Min afligt är för denna gången, at hvarken visa denna ädla Vetenskapers nytta för Slögder i gemen, icke eller at utreda Chemiens tillämpning till alla slags Manufacturtilverkningar, hållt hvarken mina villkor, insigt och tid tillåta mig, at i des fulla vidd, sådant utföra. Jag fälter endast min upmärksamhet vid det som angår ylle Manufacturer i får, och hoppas at den Gunstige Läsaren detta mit ringa försök här om, bevågit uptager.

(*) Herr Professor PEHR ADR. GADDS tal, om medel at främja Chemiska Vetenskapers nytta i Borgerliga Samhället pag. 32. tryckt i Stockholm,

§. 2.

Alla Slögder kunna föras till tvänne hufvudflockar; antingen bestå de i förädling af rå ämnen ifrån Våxt- och Djurriket, hvilka tilredas med handkraft utan eldens tilhjelp, och höra desse måst till väffspolen, samt kallas *Manufacturer*, eller ock lyda de under hammare och fil, beredas igenom eld

eld, och hafva namn af *Fabriquer*. Ibland de förra slags slögderne äro altså Ylle Manufacturer de, som nu förtjena i denna afhandling min upmärksamhet, och äro desse rå ämnen ifrån Djurriket, samt skal efter deras särskilta beskaffenhet detta ämne närmare utredas.

At Chemien så i dessa som andra slags slögder gjort alla tider dräpelig nytta, därom är ej tvifvel. Ifrån Ægypten täljer Chemien sin börd, här hafva äfven allahanda slögder i de äldsta tider blifvit updrifne til största högd, så at det gamla Ægypten, om en *Herodoti* utfago, skal äga vitsord, haft 20000 wäl bebodde Städer, eller som *Diodorus Siculus* påstår 18000. *Chinesarne*, hvilka man torde få anse för deras afföda, hafva icke eller däruti vanflågtats ifrån sina Stamfäder. Med *Grekelands* kunskap i Chemiske Vetenskaper infunno sig där äfven slögderne med. Så var det ock med *Judafolket*, den tiden slögder stodo hos dem i flor, samt lika öfvertygelse har man här om hos de *Phœnicier*, *Carthaginenser*, de *Romare*, som ock om *Italien*, sedan Chemien jämte andra Vetenskaper blefvo därstädes af det *Medicæiska* huset bärgade och til Europa inflyttade; at ej förtiga, det de arbetssamme *Morerne*, som *Ustaritz* berättar, endast i Spanska Staden *Sevilla* haft 16000 Våfstolar på Siden och ylle tyger, och äfven ibland sig samma tid hyft flere så denna som andra Vetenskapers älskare.

§. 3.

Af alla Manufacturer, så förtjena hos oss största upmärksamhet Ylle tilverkningar, så vida i anseende til Climatets strånghet och köld de äro slögder af första nödvändighets graden. Af ull hafva vi våra kläder, tröjor, strumpor, och allahanda ylle tyger, samt af Camel- och andra slags hår, ragg och tagel, en myckenhet andra väfnader; härpå grundar sig Hatt- och Filtmakeriet och åtskilliga dylika tilverkade varor. Men huru ullen och desse rå ämnen först i sig sielf skola förädlas och vidare beredas til nytta för desse slögder, där til är Chemien vägledare.

At efter ullens art, godhet och finhet den i arbetet faller bättre eller sämre, samt at des lyfter och värde därefter rättar sig, är allmänt bekant, men at ock den grofaste landt ull igenom Chemisk beredning kan mångfallt öfver sit värde förädlas, det utvisar Chemiska rön och försök, samt förmenes en Italienare i Wien redan varit innehafvare af en så gagnelig kunskap. (*) Den som ock vet, hvad verkan *Lixivia alcalina* med en viss proportion oljor kunna hafva på ullen, när den i lindrig värma med dem undergår en *maceration*, den ser och lätt möjligheten däraf.

Förutan detta bör ock ullen efter forteringen tvättas, torrkas, plysas, släckas, smörjas, skrubbas och kardas, förrän den kan spinnas och användas til

til våfnader. Och härvid undergår den straxt tvennetydeliga Chemiska operationer.

1:mo Sker hår, med ullen en *Diacrisis Chemica*, i det igenom tvättning des naturliga fetma til någon del uplöses och affskiljes; Vid denna Chemiska solution fordras altså et lämpeligt menstrum, och at det nyttjas med behörig afpassad styrka, samt under en viss grad värma. Vatn alena kan ej uplösa fetmor, utan i synnerhet äro *Alcaliniske* salter de, som med fetma i vatn utgöra et såpaktigt ämne; fölgakteligen äro *Lixivia alcalina*, de lämpeligaste medel, hvarigenom vid ullens tvättning des öfverflödiga fetma och orenligheten därifrån kan affskiljas; hvarföre ock med godt gagn vid manufacturer, urin eller asklut til ullens tvättning nyttjas; men den senare dock med större förmon, eller den förra, til hälften åtminstone med lut upblandad. I fall dessa *Lixivia alcalina* brukas vid ullens tvättning för mycket *saturerade* och starka, så förstöres däråf ullens styrka och lenhet, hvarföre högstnödigt är, at de diluerade eller utspädde därtill användes och ej under större grad af värma, än den som svarar emot 140 grader på Fahrenheights eller utgör 60 grader på Svenska Thermometern. I allmänhet sker häruti vid Manufacturerne dock ofta skadeligit misstag, i det ullen vid tvättningen med desse föregående uplösfande menstrua tillåtes at ligga, om icke ibland kokas i så hett vatn at det siuder, och innehar

det då redan 40 graders större värma än vederborde, samt altså ej annat kan, än mycket därpå försvagas til des styrka och värde.

2:do När ullen efter tvättningen skal torrkas, så sker därmed en *operatio Chemica*; som hörer til et slags calcination, och hvilket har afseende på det vatn- olje- och saltaktiga väsendet, som igenom värma utur ullen under afdunstningen bortdrifves. Härvid är åter nödigt, at ej någon hastig och håftig värma brukas, utan den som är lindrig och i ständigt aftagande.

Likaledes anställes 3:io igenom ullens plysning, flackning och smörkning en *emollitio Chemica*, förrän den vid kardning låter reda sig och kan spinnas; samt förefalla härvid flere omständigheter, som förtjena en Chemisk upmärksamhet. Med de första handgrepen påsyftas ullens Mechaniske uttåning, fördelning och mörkning och hvar med ej våldsam bör tilgå; men at ullen smörjes med olja förut, och sedan i varmt rum kardas, som ock at ullkammeriet med kammullen altid verkställes med Järnkammar, som under ullkämningen ständigt upvärmes, sådant utmärker tydeligen ullens Chemiske upmjukning, som här vinnes igenom en *calcinatio illitoria*.

Angelägit är härvid, at ullen ej för mycket eller litet oljas, och at ullkammarne ej til för hög grad, under kämningen, må upvärmes, så at ullen,

len; antingen af för mycken heta ej til sin styrka blifver skadd, eller ock at den til ullen blandade oljan blifver altförmycket Enpyreumatisk, då den, såsom et, - ullens mjukhet och uttåning befördrande menstrum, mycket försvagas i des styrka; at ej förtiga det igenom Chemiska försök framdeles bör utredas, om *vegetabiliske* eller *animaliske oljor* i detta fall göra större eller mindre gagn, samt om i anseende til färskä och hårfkna oljor i denna omständighet yppar sig någon betydande skilnad.

(*) J. H. G. JUSTI Oecon. Schriften 2 B. p. 8.

§. 4.

Vid ullens spinning til klåden; är det ej nog; at tråden drages och spinnes jämn utan knotter och knutar, utan ligger ock mycken magt därpå, at til klåden och ylle tyger alt efter det de skola undergå hel eller half valkning, en sådan ull straxt vid forteringen til deras väfnad väljes, som är kort, och at garnet spinnes löst, samt ej hårdt tvinnas. Kammullen som består af långhårig ull, och hvilken antingen är sommarull, eller fås efter enskäriga får, den låter ej väl arbeta sig under valkstamparne, icke heller tofvar den så väl ihop, som vederborde.

I England, hvarest de bästa och finaste klåden nu för tiden göras, sträcker sig allmänna lagens upsligt därhån, at gammalt och friskt ullgarn, torrt och något mera fuktigt, garn af sommar- och vinterull ej vid hårdt ansvar til et och samma stycke klåde får ihopblandas, emedan klådet under valkningen däraf varder randigt, strimmigt, och får olika tåthet och tjocklek.

At ock til hyart och et stycke klåde oförfalskat må nyttjas lika god ull och lika fint garn, så är stadgat, at alla stycken klåden af viss utmärkt finhet bredd och längd altid skola innehålla lika vikt. Klåden som i *York* och *Kent* tilverkas, de bestå til 30 och 34 alnar i längden samt åro 6 och et halft kvarter i bredden och måste altid vara af 86 skålp. vikt, *Effex*, *Norfolks* och *Suffolks* klåden hålla 27 til 29 alnars längd, och 7 quarters bredd, böra väga 80 skålpund. *Coventry*, *Worcester*, och *Hertfordshire* åro af 30 til 33 alnars längd, och 6 och et halft quarters bredd, väga 78 skålpund, samt *Oxford*, *Sommersets* och *Glocester* klåden som hålla 29 til 30 alnars längd och 7 quarters bredd, är ej tillåtit at finnas öfver 76 skålp. vikt. Igenom denna författning förekommes bäst alt underslef vid manufacturerne, och kan härigenom hvart sortement klåden bibehållas vid des tilståndiga finhet och godhet, ty om manufacturisterne ej til hvart och et slags klåde nyttja så god ull och så fint garn, som vederbör, röjer det sig straxt

under hallningen; med otillbörlig öfvervigt emot klädets längd; är åter ull och garn nyttjad til des rätta halt och finhet: men klädet är glesare ihopvåfvit än vederbört, så utmärker undervigten af des tyngd detta fel och bedrägeri.

§. 5.

Vid ullens väfning til klåden eller ylletyger, så förekomma äfven atskilliga omständigheter, som utan Chemisk kunskap ej kunna iakttagas; så förefaller här nödigt val af tjenliga ämnena til kättingens limning, som ock, at efter det ullen mer eller mindre i förhållande til sin halt i valknin-gen, främjar klädets tåthet, styrka och tjocklek, så bör den ock användas än til uprättning, än til inslag.

Ars collaotica, som i Chemien underrättar oss om beskaffenheten af allahanda slags *luta*, den gif-ver och bält ljus huru genom limaktige ämnens tillsats vilse ylle rå ämnena förut böra beredas. I fall icke med *gluten* af *synphytum*, Angoriske Camelhåret, som tages af *Capra angolensis*, förut beredes, så kan däraf hvarken Camलगarn spinnas, än mindre något Camlotte väfvas. De *luta*, som nyttjas til bomulls- och linne väfnader, äro aldeles otjenliga för ylle. Lim som tilverkas vid tran-kokerier af de öfverlefvor som af hvalfiskspeck och dylikt kvar blifver, har icke eller den styrka

som vederborde; äfven som alla de limarter, hvilka med *gummata* äro upblandade, ej på långt när göra det gagn som med kättingens limning af ylle väfnader påsyftas. Det lim är det bästa och starkaste, som göres af fiskskinn, får- och kalfskinn samt pergaments affskaf, och bör Chemien framdeles genom försök utreda, om icke vid yllemanufakturerna särskilte *luta* böra nyttjas, allt efter det som klåden eller ylle tygerne antingen med alcaliske eller ock sura salter skola färgas, som ock, i fall icke äfven, stenlimarter, vid ylle och linne manufaktur kunde med förmon brukas, så vida deras håfte (*cohesio*), ej af regn eller annat vatn kan uplösas.

§. 6.

At vid klåden och ylletygers väfnad äfven ej ringa ankommer på väl afpassad ull och ullgarns forter, samt deras behöriga tillslag i väfven, det är allmänt bekant; men så vida häruti altfammans mått beror på en efter ändamålet lämpad ullblänning, så bör allt detta ske och verkställas efter Chemiska grunder. I valkningen undergå alla handa ylle väfnader en *trituratione Chemica*, men i afseende på deras starkare eller svagare tillslag i väfven som ock efter ullblänningen, så få de dock däraf olika styrka och tåthet. I Engelska klädeskolar tillås hvart spölskott af inlaget med 10 slag, med

med Franska, Hollenska och Tyska kläden sker det endast 6 gånger. Efter valkningen öfverträffa fördenskull och Engelska kläden alltid de andra i tätet och styrka.

Sällan nyttjas fin Spansk ull både til inslag och uprättning. Vid väfnad af de så kallade *Nain-londrins*, som äro en art af de förnämsta kläden, som nu mycket tilverkas i *Languedoc*, *Roussillon*, och i nedre *Delphinatet*, af dessa bör finaste arten bestå i alt af den bästa Segoviske ullen, men andra sortementet innehåller til uprättning *Soria* och til inslag *Segovisk* ull. Desutom nyttjas alltid vid klädesfabriquerne i Engeland, til fina kläden, Engelsk ull til uprättning, men Spansk til inslag.

Drap des Dames därtill brukas äfven mycket fint ullgarn, men väfves lösare, samt består uprättningen däruti af et til vänster hårdt tvinnat garn, inslaget tvinnas löst och til höger, samt undergår det en lindrig valkning, hyaraf det blifver tunnare och mjukare än som annat vanligt klåde. Skilnaden emellan Flanell, utländske Bojarterne *Molleton* och *Paniflon*, *Ratin* och ylle farger samt kläden, är ock ingen annan, än den, trådens tvinning, väfnadens mindre tätet samt hel eller halfvalkning gör. *Kirsei* är ock et sadant slags halfklåde, hvilket i synnerhet i Holland mycket tilverkas, samt beklåda Holländarena måsta delen

af sitt krigsfolk därmed. Det valkas starkt, men öfvermåles litet.

Våra inhemskas klädes manufacturers förbättring och upkomst beror alltså 1:mo på Spanska och Engelska Schäfferiers införande och bibehållande i landet, af hvilka de förra på Öland, Gotland och i södra delen af Riket med all förmon och bekvämlighet kunna underhållas: men de senare äfven i de nordligare orter och landskaper af Riket. 2:do at förvandlings schäfferier i Landet inrättas, så at det Engelska Fårslaget fördes med Spanska eller goda Castillianiska Baggar, och at för vårt inhemiska fårslag hufvudsakeligen nyttjas Engelska Gumar; hvarigenom efter hand, afvelen af vårt eget lands fårslag ej allenast bliver större och frodväxtare, utan ock finulligare. 3:io at kunskapen af ullsorteringen främjas i landet, som ock at folket til den finare ylle spånaden upmuntras. 4:to At til grofva klåden åtminstone sommarull til hälften med vinterull inblandas, och at vid klådes manufacturer den sämre ull alltid nyttjas til uprättning, men i förhållande däremot, finare ull til inslag i väfven. 5:to At klåden af viss utmärkt finhet samt längd och bredd, äfven igenom Hallordningar tilhållas at alltid innehålla en viss utfatt tyngd i vigten. 6:to At våra klåden, äfven som i Engeland sker, med hårdare tillag väfves. 7:mo At väfningen verkställles och ullens väljes efter hvarjehanda ylletygs art me-

mera ordentligen än hårtills skett, och S:o at våra Färgare, på obehörigt fått ej må spara och njugga hvarken med nödiga Salier vid ylletygers betande och beredning til färg, icke eller med sielfva färgstoffernes tilfats i färgningen.

Vårt allmänna Valmar, som tilverkas af vår landt-ull, är nu föga bättre, än de utländskas *Sparagon, Burè, Cardelot, Caffard de Willage, Froch* och *Bissonata*, hvaraf i Italien de grofvaaste munkklåden göres: men om til den samma, efter fortering, skulle på det fåttet nyttjas ull til väfnad, at rygg- och nackullen användes til inslag: men den öfriga til uprättning, och at denne väfnaden skulle undergå behörig valkning, färgning och annan vanlig *appreture*; så kunde säkert vårt Valmar lätt härigenom förädlas mångdubbelt öfver sitt förra värde.

§. 7.

Hvad ylle tyger särskilt angår, så äro de af åtskillig beskaffenhet; så i anseende til rå ämnen hvaraf de bestå, som ock i förhållande til väfnings och tilverkningsfåttet. Ämnet de innehålla, är än ull och hår, än ragg och tagel, än ensamt någondera, än ock nyttjas de blandade med hvarannan, än linne och hampegarn, än ock något groft Silke til uprättning.

Igenom väfnad tilverkas äfven ylle tyger, ån som linne, ån med blomerade och inväfde *faconer*, ån som sammet och plysarter, på någondera ytan (*superficies*) upskurne, ån ock förfärdigas de med intryckte figurer, vattring och annan dylik tildållning.

Etaminer och *Camlotter* äro i synnerhet de tyger, hvilka väfvas som linne och tilverkas af ull, samt nyttjas til dem, den vid ullsorteringen befunne längsta ullen, som kallas kammull. *Baugé* är ock en art, fint hvit ofärgad *Etamine*, som *Carteuser* munkarne och flere slike Ordensbröder, hvilka ej fa bära linne, allmänt nyttja til skjortor. I våra kalla Nordiska Länder vore desse plagg ock allmänt nyttigare om vintertiden, ån de nu brukeliga linnen. Förutan detta tilverkas *Etaminer* nu måst i *Amiens*, *Blois*, *Avignon* och vid *Poitiers* i Franckrike, hvarest de gemenligen bestå ån af ull ensamt eller ock af ylle inslag och groft silke til uprånning.

Af dessa tyger förtjena måst åtanka *Etamine Foulee*, som i alt består af ull men undergår den måsta valkning. *Etamine glacée* innehåller til inslag en färgad ull, men hafver groft silke af en annan färg til uprånning. *Etamine Jaspée* som ock plår kallas *Crepons d'Angletere* är af det starkaste slaget; uprånningen härtil består til hälften af ull och hälften af groft silke, hvardera af olika färg; men in-

inslaget är helt och hållit af ylle, hvaraf det får både en Jaspis färg och mycket mera tätthet och styrka, än de andra. (*)

Camlotter, göras nu för tiden måst af Camelhår och ull, eller ock allena af ylle, fast fordom de endast bestodo af Camelgarn. Camelhår samlas til desse tyger af de allmänna Camelerne som i Asien och Africa brukas, och hvilka om vartiden ej annorlunda än våra hästar, fälla håret af sig. När ull härtil brukas, nyttjas endast därtill kammull med väl tvinnad trå til uprättning. Efter *Preussiska* manufacture reglementet, bör et stycke ylle Camlotte af 30 Berline alnars längd och 1 alns bredd innehålla 8 skålp. i vigten; så at 5 skålpund ull tages til uprättning och 3 til inslag. *Perfiske* Camlotter äro bäst, och sedan hafva *Bryssel* Camlotterne framför alla företrädet, och brukas til dem måst Camelhår af *Capra Angolensis* eller ock fin Engelsk ull. Ofta nyttjas ock til Camlotter, än floret silke til inslag, än til uprättning.

Changeant, är ock en art af Camlotter, hvartil uprättning tages af en särskild färg, och inslaget af en annan, som vid väfnaden sedan förorsakar at det skiftar i färgen; Engelsmännen som i sina Camlotter ofta inblanda än ylle och floret silke, än ock annat groft silke med Camelhår, tillsätta i detta slags tyg äfven ibland, hår och där nå-

gra

gra trådar af oäkta gull och silfvertrå, hvaraf efter *appreturen* det får än större lyfter och mera skiftar i färgen.

Camelotine, är en art tyg af floret silke, med tilblanning af hår, äfven som til dubbla Camlotter eller så kallade *Bercaner* tages Bock- och Camelhår; at ej förtiga at det samma äfven af ull tilverkas. Detta tyg består annors til uprättning af en trefalt hoptvinnad trå och väfves så tät, at intet vatn eller rågn därigenom sig tränga kan; ingen valkning undergår det, utan drages endast 3 gånger igenom söden af kokhett vatn, då det får den valkning som vederbör. *Franziska Bercaner* föredragas nu för tiden både de Engelska och Brytiska, emedan Pariser manufactur ordenancerne redan i sielfva väfstolen slått des tilverkning under en laggran och noga upsligt; i *Valenciennes* göres de bästa.

Droguette, är et allment namn för flere slags ylle tyger, men egentligen har därmed dock varit utmärkt tyger, som til hälften bestått af ylle och linne. Så vida nu i England de bästa och bästa klädesfarger eller rasker tilverkas, och desse under namn af *Droguetter* äfven på Frankrike affättas, så bestå desse tyger nu för tiden måst af ylle, och brukas til deras uprättning väl tvättader och kammader kammull, men til inlägg, en med bomolja väl kammad, och sedan löst spunnen

nen ull. Efter Preussiska manufactur reglementet så bör et stycke ylle Droguette af 37 alnars längd och i och en half alns bredd ej hålla mer än 11 skålpund i vigten, så at 6 skålp. upgått til upp-
rättning och 5 skålp. til inslag. Engelske ylle Droguetter hafva sit företräde framför andra, i anseende til garnets finhet och en stark valkning.

Förutan detta är ock at anmärka, at til måsta delen af dessa slags ylle tyger, som ock til Plyser och de så kallade *Mocader* med flere, så nyttjas förutan hår af *Cameler* och af *Capra Angolenfis*, äfven därtill, än ensamt, än inblandat, håren af den Peruvianiske *Camelus glama*, eller den så kallade *Liamas* ullen, hvilken ej är mycket olik den Vigogniske; men skiljes dock lätt ifrån den samma, så af en oangenäm lukt, som mindre finhet.

(*) GOTT. CHRIST. BOHNS, neu eröffnete Waaren lager, pag. 271.

§. 8.

Til ylle Manufacturer hör, förutan för-
nämnde tyger, äfven en hop tilverkningar, hvil-
kas

kas rå ämnen bestå af ännu mera sammanfattede blanningar. Ibland dessa förtjena måst åtnä, de så kallade *Hautelisser* och *Basselisser*; hvilka väggbonader eller tapeter äro af Europens äldre manufakturer, och tilverkades af dem för några hundra år, redan en myckenhet i *Brabant* och *Engeland*; mitt i förra seculo började Fransoserna at med de förra tåfla i denne konsten och öfverträffa *Gobelinske Hautelisser* i anseende til tekning och färgornes lyfter nu alla andra.

Hautelisser skiljas ifrån *Basselisser* däruti at uprättningen til de förra är i en lodrätt eller pendiculere: men i de senare i en horisontel ställning. Måst bestå de til hälften af ull och hälften silke, eller ock endast af ylle. At öka deras lyfter inblandas äfven ibland i dem gull- och silfverträ eller annat glitter. *Bryssel* är namnkunnigast i anseende til Bilde tekning; *Antwerpen* för Historie stycken, samt *Oudnarde* och *Ryssel* för landskapers afskildring. Til likhet med de *Hautelisser* och *Basselisser* som väfves, så förfärdigas äfven andra, dels med målning eller ock igenom yllestoffers pålimning, samt nyttjas til botn för målade *Hautelisser* en grof väfnad af hälften ylle och linne sammanfatt, och fordras til deras förfärdigande en i tekning väl öfvad hand, som ock mycken grundelig Chemisk kunskap, vid både sielfva färgornas val och beredning.

Hvad de Hautelisser angår, som af ylle stoffer tilverkas, så åga de närmaste likhet med de väfde; deras botn är groft linne och ylle, stoftet består af den så kallade *Peignon* eller *Flocken-voll*, hvilket icke annat är, än det ull afskaf, som vid ullens kardning, ylle tygers ruggning med stråkardor och af klädens öfverskärning affaller, samt sedan jämte allahanda annat ull afskräde til detta behof samlas. Likaledes nyttjas härtil med än större förmon, gamla sönderslitne kläden och ylletyger, i synnerhet de som med *Coccionell* blifvit färgade, hvilka sönderskäres, stampas och til stoft beredes. Det måsta vid desse Hautelissers styrka och godhet ankommer på god limning, at af våta och fuktiga rum det påfäste stoftet hvarken må uplösas, ej heller färgorne däråf förlo-
ra sit lyfter och taga skada. Med de härtils vid slike manufacturer brukeliga *luta*, har ingendera af desse olågenheter fullkomligen kunnat häf-
vas: men i fall, efter Chemiske rön och försök, af osläckt kalk och sötost eller ock sur mjölk se-
dan vailan blifvit väl afslad, tilredes et stenlim, som af vatn ej kan uplösas, och det til hufte för ylle stofters fästande i desse slags Hau-
telisser, med behörig försiktighet nyttjas, så blif-
va de til varaktigheten ej sämre än väfde Hau-
telisser.

Fleuron, är annors et slags tyg, som af Hautelisserna i *Amiens* plår tilverkas. Det be-

står til grundämne af ull, silke och linne. *Ægyptiennes*, göres äfven af hår, silke och ull, och *Modesne* är en art slätt tyg af ull, bomull, hår och fioret silke ihopblandat. *Tortin* äro et slags grofva ylle tapeter, som tilverkas i *Rouen* och *Toulon*, och hvilka til en del bestå af tvinnat ullgarn. *Tuff*, et af de grofvaste ylle tyger; väfves äfven til myckenhet i Frankrike, i synnerhet i *Beauvais* och består det, af hampeblårgarn til uprättning: men spunnit ox- och kohår til inslag. Nyttan däraf är åtskillig i landet, i synnerhet brukas det, vid manufacturer, til betäckning af öfverflårate bord.

§. 9.

Beskaffenheten af dessa och flere slags ylle tyger utmärker altså, at de efter ullsortens blanning och dylika ämnens tillsats blifva mycket olika til utseende, invärtes gry, halt, tåthet och styrka; men än mera upkommer däraf särskilda följder under klåden och ylletygers valkning.

Valkning är, som förut §. 6. utmärkt blifvit, en *trituratione Chemica*, hvarigenom allahanda ylle tyger med valklara i vatn gnides och stammas. Ändamålet härmed är tveggghanda; dels at ullen och garnet, hvaraf klådet eller tyget består,

står, må tofva sig ihop och gå i en närmare sammanfogning än förut; dels öck at ylletygets både af tullen och des oljande, vidhäftade fetma, må afskiljas därifrån och den framdeles ej vara färgningen til hinder och skada. Engellske klädens tåthet och styrka tillskrifves mycket deras laggranna valkningsfätt, hvilket äfven ej är ogrundat. Til största delen sker valkningen hos dem alltid med varmt påspadt vatn; dels äga de öck, framför andra Länder, en förträffelig sin och god valklära.

Af hvad art och egenskaper en god *smectis* eller valklära skal vara, det är än icke tillfyllest afgjort hos Chemisterna. Den lärde Potten och Gelleri hyfa hårom mycket olika tankar; den förre påstår at det bör vara endast en sin lera (*argilla*); den senare med flere, förmenar at alkaliske jordarter *terra alcalina*, äro tjenligast til valklärer emedan deras alkali med fetman af ylle tyger utgör en *materia saponacea*; som således bäst bidrager til fetmans och annan orenlighets uplösning och afskilning ifrån kläden och ylle tyger under valkningen; men som jämte fetmans och annan orenlighets afskilning ifrån tyger och kläden som valkas, därmed äfven påsyftas deras närmare hoptofning och sammansättning, hvilket endast af alcalinske jordarter ej kan åstadkommas, så gör leran i detta afseende mycket gagn, då den med sin klubbighet under valkningen bå-

de främjar tygets tåthet, som ock, såsom en len jordart äfven förvarar det för afskaf och skadelig gnidning (*trituration*), af valkstamparne; följaktligen bör en god valklera väl vara något alkalisk: men ock tillika mått bestå af lera; och af sådan beskaffenhet äro några mergel arter, såsom de hvilka vi hafva ifrån Rindsdorf vid Zullich, och ifrån Clossen, samt hvilka äfven brukas til valkleror och hårdna alla desse uti eld. Af samma beskaffenhet äro och alla Engelske Fullers earths, som antingen bestå af en marga, eller äro de *Argille siticulose, pinguidinem imbibentes.*

G. A. Å.

AMICO, LITERIS MORIBUSQUE OR-
NATISSIMO.

Nuper cum percepi, literis non multis hinc præterlapsis diebus mihi datis, Te Amice Dignissime, in arenam propediem descensurum philosophicam, & specimen, quod de Chemiæ adplicatione ad artes manuarias tan ficas solide conscripisti, pro ea, qua instructus es, eruditione egregia mascole descensurum; immemorem me omnino amicitie, quæ nobis inde ab incunabulis intercessit sincerissime, judicassem, si occasionem hanc valde opportunam letitiam, quam hæc in præcordiis excitavit meis, publice testandi, animumque Tui studiosissimum declarandi, non captassem. In Tuas excurrere laudes esset quidem mihi campus sat idoneus, vetat vero hoc propositi ratio, nec permittit modestia Tua singularis. Qui vel dissertationem Tuam elegantissimam perlegerit, meo non opus habebit præconio. Nec mihi est laudandi pruritus, sed tantum gratulandi animus. Quod uti summa cum sinceritate præstabo, ita & non spero solum, sed etiam certo certius confido fore, ut id in meliorem interpreteris partem. Hoc tantum est, quod his addam, adspiret Tibi in posterum lætioris fortune benignior aura, ita ut Tuorum non explere modo, sed & superare possis vota. Sic vovens permaneo

TUUS

ex asse

JOH. BERNH. SATTLER.

Dabam Petropol. die XX.
mense Sept. st. Vet. anni
MDCCLXV.

MONSIEUR.

Ayant reçu plusieurs marques de votre affection & de votre tendre amitié, je ne saurois pas m'empêcher de vous témoigner aujourd'hui ma sensible joie sur ce que vous allez bientôt faire éclater les grands progrès que vous avez faits dans les Sciences. Pour prouver l'étendue de Votre génie, vous donnez au Public cette sçavante dissertation, dont la matière n'est pas moins agréable qu'interessante. Aussi vous trouverez beaucoup de personnes, qui s'amuseront par la lecture d'un si bel ouvrage. Pour moi je ferai de même, & au reste je suis content de Vous féliciter de tout mon coeur, & de prier Dieu, qu'il daigne Vous combler de toutes sortes de prospérités, afin que vos destins répondent à mes sincères souhaits. Je suis avec beaucoup d'attachement

MONSIEUR

VOTRE

très humble serviteur

JEAN PROCHMAN.

JOH. BERNH. SATTLER.

Dabam Petropol. die XX.
mensis Sept. A. V. et. ann.
MDCCCLXV.